

ZALKA CSENGE VIRÁG

ANÉMA ISTENNŐ

ELFELEDETT
GÖRÖG-RÓMAI MÍTOSZOK

TREND

Zalka Csenge Virág

A néma istennő

Elfeledett görög-római mítoszok

TREND

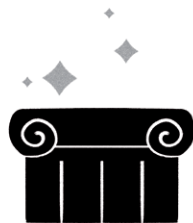
FIGYELEM: EZ A KÖNYV FELNŐTTEKNEK SZÓL!
VAN BENNE SZEX, HALÁL MEG SKORPIÓK.
NÉHOL UGYANABBAN A KONTEXTUSBAN.

Tartalom

<i>Előszó</i>	5
Zeusz és a vadméhek	11
Arké, Írisz és a Hárpiák	16
Aszteria	23
Tüphón kontra Zeusz	28
A tizenharmadik isten	40
Dionüszosz első szerelme	43
Dionüszosz és a kalózok	52
Héphaisztosz és a kalózok	58
Az elátkozott Erüszikthón király	67
Prokrisz és Kephalosz	72
Alkésztisz	80
A hattyú története	91
A keselyűk istene	96
Melampusz és az argoszi királylányok	102
Glaukosz feltámasztása	110
A dalnok és a kabóca	116

A HŐS, A SZŰZ ÉS A SZÖRNYETEG	121
Euthümosz és a kísértet	121
Eurübarosz és a <i>lamia</i>	127
Héraklész és a trójai szörnyeteg	130
ELFELEJTETT TÖRTÉNETEK A TRÓJAI HÁBORÚBÓL	138
A trójai háború titkos eredete	138
Akhilleusz csontátültetése	143
Parisz első felesége	149
Kasszandra túléli	157
Palamédészt kiírják az <i>Íliászból</i>	164
A néma istennő	183
<i>Források</i>	188

Előszó

Te emlékszel még rá, hol találkoztál először a görög mitológiával? Én nem igazán. De ha tippelnem kellene, valószínűleg Hana Doskočilová *Diogenész hordója* című képeskönyve ugrana be elsőként. Nemcsak mítoszok voltak benne, hanem mindenféle legendák és valós történelmi eseményeken alapuló történetek is Kolumbusztól Babel tornyáig, mégis innen származnak legkorábbi képeim a nagy klasszikusokról: a trójai faló, Akhilleusz sarka, a saját tükörképében gyönyörködő Narkisszosz, Midasz király számárfülei és így tovább. Olyannyira elmerültem ebben a különös világban, hogy hamarosan sorra következett a többi olvasmány: Trencsényi-Waldapfel Imre *Mitológiája*, a színes képekkel illusztrált *Görögök - Mítoszok és legendák*, a *Regék és mondák* sorozat görög és római kötetei, majd a súlyosabb munkák: Robert Graves és Kerényi Károly. Utóbbi sz rintem éveken keresztül csak én cipeltem haza az iskolai könyvtárból, és gondosan kijegyzeteltem belőle mind az ötven Néreisz nevét. Kamaszkoromra a mitológia volt a kedvenc elfoglaltságom. Nem csoda, hogy felnőttként hivatásos mesemondó lettem.

A görög-római mitológia olyannyira körülvesz bennünket, hogy sokszor nem is tudjuk, honnan ismerős egy-egy történet. Megtalálják a helyüket a modern popkultúrában: tévésorozatok, filmek, képregények, ifjúsági regények dolgozzák fel a klasszikus kalandokat és karaktereket. Percy Jackson az újjászületett Perszeusz, az *Éhezők viadalának* Katniss Everdeenje Thészeusz nyomdokaiban jár, az *Olümposzi história* webképregény Perszephoné és Hadész talál-

kozását meséli újra, és a DC filmekben amazonok vonulnak harcba. Az én generációm nosztalgiával emlékszik vissza *Xena, a harcos hercegnő* kalandjaira a görög istenekkel vagy Isabella Rossellinire az *Odüsszeia* Athénéjeként.

Ahogy a tündérmeséknek, úgy a mítoszoknak is megvan a maga kánonja, a toplista azokból a történetekből, amelyek minden görög-római mitológia témájú könyvben szerepelnek. Vannak azonban mítoszok, amelyek valahogy ritkán férnek bele a gyűjteményekbe. Azért, mert töredékesek, mert „kényes” témákat érintenek, vagy egyszerűen nem passzolnak össze más, népszerűbb és ismertebb változatokkal. Az én kedvenc mítoszaim azonban pont közülük kerülnek ki – ezért döntöttem úgy, hogy összegyűjtöm őket ebben a kötetben.

A mítoszokat sohasem csak egyetlen „igazi” formában mesélték. Az ókor évszázadai folyamán minden városállamnak, kultúrának, szerzőnek megvolt a maga verziója egy-egy népszerű történetre. Különböző korok forrásait olvasva tanúi lehetünk, ahogy istenek emelkednek fel vagy merülnek feledésbe, legyőzött közösségek védelmezői alacsonyodnak szörnyeteggé, változó értékrendek nyomják rá bélyegüket az öröknek hitt mítoszokra. Egy mítosz változatainak összességét szaknyelven mitológémának nevezzük – sokkal érzékletesebb azonban úgy gondolni rá, mint egy kristályra.* Az egyes változatok a kristály lapjai; bármerre fordítjuk, mindegyik lap máshogyan töri a fényt, és így a kristály egészen új meg új arcát mutatja mindig a szemlélőnek. A mítoszok háromdimenziósak, változékonyak és bizony gyakran töredékesek – ám ha elég sok szemszögből megvizsgáljuk őket, elkezd kirajzolódni mélyebb jelentésük, összefüggő szerkezetük.

* James B. Harrod vallás- és művészettörténész disszertációjából kölcsönöztem ezt a hasonlatot (*The Tempering Goddess*, Syracuse University, 1975, 2-3).

Évek óta gyűjtögetem már az elfelejtett mítoszokat. Mesemondóként egész repertoárom van belőlük, amelynek egyes darabjait kamaszoknak, felnőtteknek szoktam mesélni. Régész háttérrel miatt sokszor lépek fel múzeumokban és hagyományőrző rendezvényeken, így adott, hogy ezekre a helyekre a kedvenc történeteimet vigyem magammal – de másutt is azt tapasztalom, hogy a mítoszok máig megszólítják az embereket. Különösen szeretek olyasmit mesélni, amire a közönség nem számít, ami valami újat, izgalmasat ad hozzá a mitológiáról kialakult képükhöz. Az egyik legjobb alkalom erre a Mítoszok Csatája, egy nemzetközi rendezvénysorozat, amelyet 2009-ben Clare Murphy ír mesemondó álmodott meg, és amely az elmúlt másfél évtized során egyre nagyobb népszerűsége lett szert. 2015-ben Magyarországon is sikerült meghonosítanom más mesemondókkal együtt. Azóta felléptünk már romkocsmákban, színházakban, gimnáziumokban, múzeumokban, közösségi házakban és sok más helyszínen. Ezek a rendezvényeken felnőttek (és kamaszok) számára mesélünk mítoszokat élőszóban egy játékos verseny keretei között. Minden alkalommal van egy megadott téma – és én minden egyes alkalommal belevetem magam a kutatásba, hogy találjak hozzá olyan történetet, amely számomra is új és meglepő.

Ebben a könyvben tehát nem a kedvenc görög-római mítoszaitokat fogjátok megtalálni – vagy legalábbis nem abban a formában, ahogyan máshol szerepelnek. Minden egyes szöveget sok forrásból illesztettem össze. Gyakran előfordult, hogy minél mélyebbre ástam, annál izgalmasabb részletek bukkantak elő. Úgy próbáltam összerakni őket, hogy illeszkedjenek a történet egészének logikájához, a szereplők jelleméhez. Ellentmondásos változatok esetében döntenem kellett, mit tartok meg, és mit nem. Szerette-e Péleuszt Thetisz, vagy kényszerből ment hozzá? Zeus volt-e Héphaisztosz apja, vagy nem? Elrabolta-e Héraklész a trójai királylányt, vagy az önként ment vele? Sokszor szívem szerint mindkét változatot ki-

dolgoztam volna, de nem volt rá hely. Igyekeztem úgy válogatni, hogy minden mítosz kerek egész legyen, elejétől végéig – bár néha nehéz megállapítani, hol dől el az első dominó a mitológiában, mert minden mindennel összefügg. És természetesen az is szempont volt, hogy a végleges verzió izgalmas sztori legyen. Volt, hogy párbeszédekkel, részletes leírásokkal színeztem a történeteket, elmerengtem rajta, mit érezhettek a szereplők egy-egy pillanatban – de közben tartottam magam az eredeti narratívához, amennyire csak tudtam.

A történeteket megpróbáltam nagyjából kronológiai sorrendbe állítani a világ teremtésétől a történelmi időkig, de a mitológia olyan összetett műfaj, hogy lehetetlen teljes mértékben következetes időrendhez ragaszkodni. Amire viszont tudatosan *nem* figyeltem, az a források keletkezésének időrendje volt. Úgy érzem, a mitológia túl színes és izgalmas ahhoz, hogy megpróbáljuk a legkorábbi verziókat „autentikusnak” vagy „eredetinek” beállítani a többivel szemben – és az emberi fantázia és kreativitás különben sem így működik. Előfordul, hogy egy mítoszt ismerünk Homérosztól és i. sz. 5. századi költőktől is – a kettő között több mint egy évezred telt el. A történet mégis ugyanaz, de más és más részletekkel, más és más értékrenddel a háttérben. Mégis, valamiért ezek a történetek túléltek évszázadokat, birodalmakat, leégett könyvtárakat – van egy magjuk, ami újra és újra megragadja a költők fantáziáját és az emberek figyelmét. Ezt a magot kerestem mindenhol. Nem mitológiai lexikonokból vagy szakkönyvekből dolgoztam, hanem eredeti ókori forrásokból (ld. a listát a kötet végén). Emellett sokszor bukkantam vázaképeken, mozaikokon és falfestményeken is olyan izgalmas részletekre, amiket a feljegyzések nem őriztek meg. Természetesen ezek jelentésére csak következtetni lehet, mégis úgy éreztem, érdemes bevenni őket a források közé. Egy-egy bonyolultabb történet esetében olvastam sok szakirodalmat is; néhol pont ott bukkantam olyan részletekre vagy elméletekre, amik fényt vetettek a mítoszok rejtett jelentésére vagy lehetséges magyarázatára.

Természetesen nem volt lehetőségem mindent belefoglalni a történetekbe vagy akár az utánuk következő *Megjegyzések* rovatba, így a fontosabb cikkeket mindenhol lehivatkozom.

Azt szeretem a mítoszokban, hogy a sok nagy hatalmú isten, rettenetes szörnyeteg és természetfeletti erejű hős ellenére van bennük valami mélyen emberi. Még a halhatatlanok is hibáznak, a halandók meg pláne. Ritka közöttük az olyan történet, amelyben a jó és a rossz élesen elválik egymástól – ebben különböznek a népmeséktől, és ezért van az, hogy elsősorban a kamaszokat, felnőtteket szólítják meg, akik már empátiával képesek fordulni a hősök hibái, tépelődése, hullámozó érzelmei felé. Ebben a kötetben sincs másképp. Minden mítosz végén felmerül a gondolat, hogy vajon kinek volt igaza; hogy ki a hős, és ki a gonosz; vagy hogy ki mennyit érdemelt meg abból, amit kimért rá a sors. Nemcsak a népmesék, de sokszor a mai filmek és sorozatok is arra ösztönöznek minket, hogy válasszunk egy feddhetetlen hőst, akinek szurkolni lehet – a mítoszok azonban árnyaltabbak ennél. Szerelmes történet-e Prokrisz és Kephalosz története, vagy tragédia? Féltékeny gyilkos-e Apollón, vagy hű védelmező? Megérdemelte-e Parisz első, elhagyott felesége bosszúját? Rajonghatunk-e Odüsszeuszért azután, amit Palamedész ellen elkövetett? És mit árulnak el ezek a történetek rólunk, emberekről, akik évezredek óta meséljük őket, és még mindig nem untunk rá az újabb és újabb változatokra?

Minden egyes mítosz, ami ebben a kötetben szerepel, egyszerre volt számomra kincskeresés, kalandos utazás és mesemondó élmény. Kutatás közben ezerféle arcukat mutatták a hősök és az istenek, illetve a költők is, akik megénekeltek őket. Úgy érzem, helyük van ezeknek a régi idők mélyéből kibányászott kristályoknak a többi nagy történet között. Remélem, hogy újabb olvasókat gyönyörködtetnek majd – és mesemondók új nemzedékei élvezettel csiszolják őket újabb, izgalmas alakba.

Zeusz és a vadméhek

Egy isten születése a csillagos égen

Réges-régen, az idők kezdetén, egy napforduló éjszakáján isteni gyermek született. Nagy dolgokra volt hivatott, de titokban jött a világra, állatoktól körülvéve, egy barlang rejtekében, Kréta szigetén, a Dikté-hegyen.

Vagy az Ida-hegyen.

Vagy az Aigaion-hegyen.

Nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a gyermek anyja nem más volt, mint Rheia istennő.

Vagy Perszephoné.

Vagy Magna Mater...

Mindenesetre az biztos, hogy ezt az isteni gyermeket Zeusznak hívták.

Vagy Zagreusznak.

Vagy Dionüszosznak.

...

Ezt a történetet sokan, sokféleképpen mesélték az évszázadok folyamán.

Az egyszerűség kedvéért maradjunk most Zeusznál.

Rheia istennő titokban hozta világra a gyermekét, remélve, hogy Zeusz így elkerüli a testvérei sorsát: Kronosz, a titánok királya, Rheia férje minden újszülött gyermeküket azonnal elnyelte. Attól tartott ugyanis, hogy valamelyik ivadéka letaszítja majd a világmindenség trónjáról, mint ahogy annak idején ő is legyőzte Uranoszt,

a saját apját, és örökre elválasztotta Gaiától, a Földanyától. Így aztán valahányszor Rheia gyereknek adott életet, Kronosz könyörtelenül felfalta a csecsemőt. Amikor már hatodszorra volt áldott állapotban, az istennő Kréta szigetén, egy barlangban keresett menedéket. Vajúdás közben kiáltani sem mert, nehogy magára vonja a férje figyelmét; inkább a földet markolta görcsösen, és összeszorított foggal anyjához, Gaiához fohászkozott segítségért. Gaia meghallotta az imát. Rheia ujjai nyomán tíz új istenség szökkent elő a földből: öt fiú, a Daktüloszok, és öt lány, a Hekateriszek. A Daktüloszok teljes fegyverzetben pattantak a barlang bejárata elé, és zajos táncba kezdtek. Zörgették a pajzsukat, rázták a lándzsájukat, összecsapták a kardjukat, hogy elnyomják az újszülött Zeusz sírását. Nővéreik, a Hekateriszek hangos zenével és énekkel segítették az életmentő mulatságot. Így aztán a gyermek holléte titokban maradt.

Rheia nem ölelhette sokáig a kis Zeuszt. Vissza kellett térnie a férjéhez. Gyermek helyett egy követ pólyált be, azt vitte el Kronosznak. Kronosz először gyanakodott, hogy a bebugyolált csecsemő nem sír, de Rheia gyorsan kioldotta a ruháját, és úgy tett, mint ha éppen szoptatná. Ahogy a mellét a kőhöz nyomta, bőséges teje kifröccsent, és elkenődött az égbolton: azóta létezik a Tejút. Kronosz gyanúja elcsendesült, és gondolkodás nélkül, egyben lenyelte a követ, amit csecsemőnek hitt.

Időközben a valódi Zeuszra egész sereg nimfa vigyázott az Ida-hegyen. Közöttük volt Amaltheia, aki kecsketejjével itatta, és a nővére, Melissza, aki mézzel etette; Heliké és Künoszura felváltva dajkálta. Galambok hordták neki csőrükben az ambróziát az Ókeanosz messzi partjairól, és egy sas fakasztott nektárt egy sziklából, hogy az újszülött az istenek ételén és italán erősödjön. A barlang bejárata előtt a Daktüloszok és a Hekateriszek zajongtak, elnyomva az újszülött sírását, és egy aranyszínű kutya örködött Rheia parancsára.

Idővel Zeusz elég idős lett ahhoz, hogy elhagyja a barlangot, és kilépjen a névtelenségből. Vele kezdődött meg a görög mitológia kö-

vetkező nagy korszaka. Megmentette a testvéreit Kronosz gyomrából, sereget toborzott az istenek közül, és hadba vonult a titánok ellen. Amikor pedig a hosszú háborút megnyerve a világmindenség trónjára került, nem feledkezett meg azokról, akik csecsemőkorában vigyáztak rá: az égre emelte mindannyiukat. Az aranyszín kutya lett a Nagy Kutya csillagkép; a galambokból lettek a Pleiádok (avagy a Fiastyúk); a sasból lett a Sas, Amaltheia kecskéjéből pedig a Szekeres karján függő kecskebőr. Heliké és Künoszura, akik egyszer medvévé változtak, hogy ne keltsenek gyanút, amikor Kronosz a barlang közelébe tévedt, Kis Medveként és Nagy Medveként láthatók most az égbolton.

Zeusz a méhekről sem feledkezett meg, akiknek a mézét kóstolta gyermekkorában. Krétán azt beszélnek, hogy az Ida-hegyi barlang és az azt körülvevő mezők szentek voltak a főisten tiszteletére. Zeusz az ott élő méheket ragyogó bronzsínűre változtatta, és megáldotta őket azzal a képességgel, hogy a legkegyetlenebb téli fagy, a legviharosabb szél se tudjon ártani nekik. Harciasak voltak ezek a méhek, akik mézzel töltötték meg az elhagyott szent barlangot. Az emberek a közelükbe sem mertek merészkedni. Messziről viszont megfigyelhették, hogy Zeusz születésének évfordulóján minden évben különös fény árad a hegy gyomrából.

Évekkel, évszázadokkal később élt Krétán négy jóbarát: Laiosz, Kerberosz, Keleosz és Aigoliosz. Ki tudja, balgaságból-e vagy istenkísértésből, de egy nap elhatározták, hogy bemerészkednek a barlangba azon a bizonyos éjszakán, és lopnak a túlcsorduló isteni mézből, amely magát Zeuszt is táplálta. Tetőtől talpig bronzpáncélba öltöztek, félve a méhek haragjától, és vödrökkel a kezükben kaptattak fel a hegyre. Amikor leszállt az éj, a hegy mélyéről felragyogott az aranyszín fény, és bódító mézillat kezdett áradni a levegőben. A négy ifjú beóvakodott a barlangba. Varázslatos látvány fogadta őket. A falakat és a mennyezetet méz borította, mely folyékony aranyként csepegett a földre; az egész barlang zengett

a méhek döngicselésétől. A négy jóbarát soha életében nem látott, nem kóstolt még ilyen tiszta, illatos, mennyeien édes mézet. Ahogy azonban a vödreiket töltögették, a barlang mélyére tévedtek, oda, ahol egykor Zeusz született, és ahol az isteni csecsemő pólyája még mindig érintetlenül hevert. Ahogy erre a szentnél is szentebb helyre esett a pillantásuk, egyszerre megváltozott minden.

A barlang csendjét éles pendülés törte meg: a négy ifjúról magától lepattant a bronzpáncél, és hangos csörömpöléssel hullt a földre. A méhek nyugodt döngése fenyegető zúgásba csapott át. A sziklák réseiből, a föld mélyéről, a sötét sarkokból galamb nagyságú, bronzszínű méhek zúdultak elő, és rátámadtak a védtelen, egymás hegyén-hátán menekülő méztolvajokra.

Erre a zajra már Zeusz is felfigyelt az égből, és azonnal tudta, hogy valaki betette a lábát a legszentebb szentélyébe. Már készítette is a villámot, hogy halálra sújtsa a betolakodókat – de Themisz, az igazság istennője még időben lefogta a kezét.

– Zeusz, ne ragadd meg magad gyilkosságra! A négy szerencsétlen halandó vére örökre beszennyezné a barlangot. Találj számukra más büntetést!

Zeusz hallgatott az istennő szavára, és letette a villámot. Helyette kemény szavakkal sújtotta a méztolvajokat, és örökre megváltoztatta az alakjukat: Keleoszból lett a zöld küllő, Kerberoszból a darázsölyv, Aigolioszból a lappantyú, Laioszból pedig a kövirigó. Ezek a madarak azóta is folyton méhek után járnak – az emberek pedig szerencsés előjelnek tartják, ha találkoznak velük. Hiszen minden balgaságuk ellenére a négy méztolvajnak megadatott, hogy a saját szemével láthassa Zeusz pólyáját...

Megjegyzés

Zeusz születéséről és gyerekkoráról számtalan különböző forrás megemlékezik. A fenti változatot ezekből válogattam össze, különös

figyelmet fordítva azokra az utalásokra, amelyek a csillagképekhez kötődnek. Kiemelném közülük a Sas és a Pleiádok eredetét. Ezt a részletet Bizánci Moirótól, egy i. e. 4. századi költőnőtől vettem, akinek a munkáiból sajnos csak töredékek maradtak fenn.

A méztolvajok története Antoninus Liberalis i. sz. 2. századi író *Metamorphoses* (Átváltozások) című könyvéből származik, de egy vázakép is megemlékezik róla, ahol hatalmas méhek vesznek körbe pucéran menekülő férfiakat (fekete alakos amfora, i. e. 6. sz., British Museum, 1847, 0716.1). A bronzméheket, Zeusz ifjúságát és a méztolvajokat Diodorus Siculus kapcsolja össze (*Történeti könyvtár* 5.70), valamint Aelianus, aki arról számol be, hogy a különösen agresszív méhek egy egész városnyi embert elkergettek a hegy környékéről (*Az állatok természetéről* 18.32). A méhek és a méz szerepéről ezekben a mítoszokban Arthur Bernard Cook írt egy kimerítő tanulmányt a 19. század végén (*The Bee in Greek Mythology, Journal of Hellenic Studies* 15, 1895, 1–24).

Antoninus Liberalis szövegéből sajnos nem derül ki, milyenfajta madárrá változnak pontosan a méztolvajok. Ezzel kapcsolatban sok találgatás és etimológiai fejtegetés született az idők során. Én igyekeztem a legvalószínűbb opciókat kiválogatni – mind a négy olyan madár, amelyeknek köze van a méhekhez. Ezúton is köszönöm Lovranits Júlia Villő biológus-mesemondónak a segítségét.